

Věra Vařejková

Start Zlatého máje

Léta, která znamenají start Zlatého máje, jsou v podstatě totožná s léty existence časopisu Květen (Květen 1955 - 1959, Zlatý máj založen 1956). Zlatko Klátik, jeden z významných představitelů literárněvědného myšlení o literatuře pro děti a mládež, je tehdy nazval léty „obrodného kvasu, nepokoje hledání a radosti z objevování“.¹

Ve sféře kritické reflexe literatury pro děti a mládež po roce 1945, v úsilí o obnovení samostatného časopisu, který by se touto tvorbou zabýval, předcházelo těmto letům od roku 1946 necelé, navíc přetržité pětiletí časopisu Štěpnice a po jeho zániku příležitostné hostování v měsíčníku Literatura ve škole a jiných periodikách.² Štěpnice pod dobovým tlakem prošla vývojovým obloukem od prosazování literárněvědné koncepce tvorby pro děti a mládež až ke koncepci pedagogické, v daném období (po roce 1948) ideologicky motivované, a exponovala obě tyto koncepce - nikoli explicitní proklamací, ale charakterem svého vývoje - jako antitetické.³

Při zpětném pohledu se tak start Zlatého máje jeví jako šance k pokusu o vytvoření žádoucí syntézy, k formulaci adekvátního pojetí té složky celonárodní literatury, kterou tvoří četba dětí a mládeže.

Naše zamyšlení si klade za cíl postihnout, zda a jak tuto šanci Zlatý máj uchopil už při svém startu, tj. zhruba v tom třiletí, v němž existoval paralelně s časopisem Květen a kdy nápor proti schematickému myšlení byl výrazně optimistický. Počátek druhé poloviny padesátých let k tomu poskytl řadu podnětů (včetně polemických) v atmosféře dočasně liberálnější kulturní politiky, po zaznění smělého hlasu Jaroslava Seiferta na II. sjezdu čs. spisovatelů, po osmileté praxi Státního nakladatelství dětské knihy, mezi jehož vydanými tituly bylo již možné s nadhledem oddělovat zrno od plev,⁴ po zahájení ediční řady Knižnice teorie dětské literatury. Zlatý máj v této situaci obnovuje úsilí o pojetí literatury pro děti a mládež jako plnohodnotného umění a začíná je realizovat bez programových proklamací, de facto už svým vznikem a existencí jako „kritická revue“. Ve chvíli jeho startu šlo především o umění zbavené ideologické zátěže schematismu.

Jestliže totiž schematismus vedl autorovo směřování od apriorní ideje k jejímu promítnutí do zpodobení dětského kolektivu, jemuž i jedinec je podřízen, do postoje či příběhu plného funkce exempla, jde nyní o změnu zorného úhlu, z něhož naopak lze nazírat dítě a mladého člověka (v roli hrdiny díla i jeho příjemce) v jejich věkové a individuální charakteristice, v jedinečnosti psychických reakcí na vývojové linii ontogeneze; snad lze v analogii s Květ-

1) Ako je to s dramatickou literatúrou? Zlatý máj 1958, č.10, str.299.

2) Literatura ve škole záhy vypustila ze svého podtitulu označení „kritická revue“ a věnovala se otázkám školní literární výchovy a výchovy. Z jiných periodik upozorňuji na brněnský list Host do domu.

3) V. Vařejková: Paradox časopisu Štěpnice. In: K české literatuře 1945-48, Sborník ČSAV Praha, 1992, str. 107-113.

4) V 7. čísle Zlatého máje 1956 píše Jan Petrmichl o tisícím titulu SNDK, jímž je Erbenova Mateřídouška vlasti náš milé (přípr. Fr.Tenčík).

nem říci, že jde o dětský „všední den“, a s použitím později přijatého termínu - o uplatnění dětského aspektu.

V tomto smyslu zahajuje Zlatý máj svou iniciativu v říjnu 1956.⁵ V prvním čísle upoutává vstupním konfesním projevem předsedy redakční rady Františka Hrubína a energickým článkem Jána Poliaka, jejího místopředsedy.⁶ František Hrubín v krátké konfesi citlivě hovoří o hodnotě dítěte, neboť právě v něm a nikoli mimo tuto zem a mimo tento čas lze podle jeho přesvědčení hledat a nalézat ztracený ráj lidstva. Myšlenka vyjádřená poeticky, esejisticky, nikoli vědecky koncizně, ukáže se pro orientaci Zlatého máje jako předznamenání nanejvýš příznačné vyslovením hlubokého osobního pochopení pro dětský subjekt.

Článek Jána Poliaka Oprávněná spokojenosť? má jiné ladění - apelativní, útočně polemické a k vážné polemice vyzývající. Poliak vychází z diskuse na II. sjezdu čs. spisovatelů, v níž postrádá aktivitu autorů píšících pro mládež, kteří se podle jeho soudu o vysoké ocenění sjezdu nezasloužili. „A oprávnene?“ ptá se. „Je to azda v literatúre pre mládež také, že netreba hovoriť o jej základnom poslaní, že netreba postaviť na kritickú váhu literárnu teóriu a prax minulých rokov, že netreba kriticky hovoriť o tom úseku života, ktorý je hlavným predmetom detskej literatúry?“ A odpovídá: „Rozhodne nie.“⁷

Dál ve svém článku pádnými slovy zdůrazňuje mravní odpovědnost, charakter, svědomí spisovatele, schopnost sebereflexe a čestného účtování s vlastními chybami, povinnost tvořit z hlubokého proniknutí k niternému životu dětí a mladých lidí, k jejich individualitě, k projevům jejich identity a bránit ji, je-li v právu. Tlaku, který zabraňuje pracovat právě takto, „dalo sa vyhnúť nepublikovaním“.⁸

Pateticko-kritický, politicko-mravní apel Jána Poliaka zůstal ojedinelý. Apelativní tón je sice v prvních ročnících Zlatého máje častý, je však většinou spojován s naléhavým vyslovováním přání, co by měla literatura pro děti a mládež zpodobovat a jak.⁹ Zlatý máj burcuje, volá po probuzení zájmu o tvorbu pro děti, obhajuje ji, zdůrazňuje její význam, její přínáležitost k celku literatury, ptá se po její specifičnosti, volá po diskusi.

Apologická atmosféra je ovšem se snahou o diskusi v rozporu, proto patrně diskusní stati nabývaly charakteru volných pojednání k danému problému, nikoli názorového střetání. Přesto považují za významné, že redakce Zlatého máje o rozvinutí diskusí usilovala - v každém případě je to projev snahy o aktivizaci a „vícehlasost“ - a že si vybírala otázky, které si nového zaujetí stanoviska žádaly. Tuto snahu prezentuje např. diskuse o dobrodružné próze, zahájená šťastně Vítězslavem Kocourkem,¹⁰ a diskuse o kritice ve třetím ročníku Zlatého máje. Článek Michala Sedloně O některých problémech románu pro dívky reakci nevyvolal

5) První ročník obsahuje proto 13 čísel, od října 1956 do prosince 1957. Předseda redakční rady František Hrubín, místopředseda Ján Poliak, odp. redaktor František Benhart.

6) Vstupní text bez titulu, Zlatý máj 1956, č. 1, str. 1. J. Poliak: Oprávněná spokojenosť? Zlatý máj 1956, č. 1, str. 6-10.

7) Oprávněná spokojenosť? Zlatý máj 1956, č. 1, str. 7.

8) Tamtéž, str. 7. J. Poliak je ve své stati hněvivě zásadový. XX. sjezd KSSS je podle něho jistou zákonitou událostí, připravili ho lidé a mezi nimi i spisovatelé, kteří dříve než vědci „postavili na tapetu škodlivost dogmatismu a myšlienkovvej závislosti“. „Kto teraz ako pred pár rokmi zmôže sa len na opakovanie, že zásluhou zjazdu je mu všetko jasné, a kto bez začervenania sa odsudzuje minulé chyby, tomu v skutočnosti nič nie je jasné. Ten sa vôbec z prítomných udalostí nepoučil. Kto nevidí novovznikajúce rozpory, tendencie ospalej zotrvačnosti, špeciálne nové zlá, proti ktorým je treba bojovať, a výhonky, ktoré je treba pestovať, ten iba vymenil kabát. Treba vôbec povedať, že človek, ktorému v dobe vlády kultu osobnosti aspoň niekedy nezahlodal v hlave červíček pochybnosti a nespokojnosti, ten je i pre budúcnosť pravdepodobne odsúdený len na podávanie sebakritik, na vymieňanie kabátov, na vyčkávanie, že jeho najvnútornejšie veci vyrieši niekto iný.“ (Str. 10).

9) Hned v 1. čísle typický příklad tvoří stať M. Sedloně O některých problémech románu pro dívky (str. 15-17). Přiznání citát - „Copak není lákavé zpodobit duše našich děvčat ve školách i na pracovištích, na hřištích, v laboratořích i na družstevních polích?“ - už v roce 1956 zněl anachronicky.

10) Diskusi podnítl V. Kocourek článkem Co s dobrodružnou literaturou pro mládež, Zlatý máj 1957, č. 4, str. 107-109. Výzvu k novému přečtení K. Maye ovlivnil další autory k účasti na výměně názorů.

(snad pro své závěrečné „vytyčování“, viz pozn.9), ale je svým způsobem symptomatický. Spolu se statěmi o literatuře dobrodružné bere na vědomí prózu pro dívky, v době bezprostředně předcházející rozpačitě obcházenou, ba odmítanou. I v tomto případě je zdůrazněn zřetel ke zvláštnostem a zájmům recipienta, k funkčnímu komunikativnímu vztahu mezi textem a jeho příjemcem, k vnitřní diferenciaci literatury pro děti a mládež, přímo úměrné diferencovaným čtenářským přístupům k ní.

Podobně úsilí, diktované spíš citem a odpovědností k dítěti a mladému čtenáři než analytickým přístupem k jeho četbě, prozrazuje i průběh mezinárodní ankety, která vtiskla charakter třetímu ročníku Zlatého máje (1959). Větším přínosem než ohledáním způsobu, na jaké úrovni se kde o dětské literatuře odborně myslí, byla samotná iniciativa československého periodika v navazování kontaktů mezi spisovateli blízkých i vzdálených zemí a podnícení snahy o mezinárodní setkání tvůrců i badatelů v oblasti dětské literatury a četby mládeže.

V anketě o kritice byla jako zvlášť závažná kladena otázka „specifičnosti“ literatury pro děti a mládež, o níž např. Věra Karfíková v jedné z nejlepších studií ve Zlatém máji těch let píše, že „zvyšuje, nikoli snižuje nároky na umělce, který se obrací k dětem“.¹¹

Pokusy o racionální uchopení pojmu „specifičnost“ obsáhly názory velmi různorodé, od jeho vymezení pomocí pedagogického či psychologického přístupu až po jeho odmítnutí jako „falešného problému“; v daném období jej nevyjasnily.¹² Přesto se pokusím postihnout aspoň dva charakteristické rysy té fáze koncepce a kritiky dětské literatury, kterou představují léta startu Zlatého máje:

1. Vznik Zlatého máje znamená obnovení tradice samostatného časopisu pro otázky dětské literatury a současně renesanci úsilí o její literárněvědnou (resp. estetickou) koncepci. Znamená nesouhlas s jejím utilitárně pedagogickým, ideologicky podmíněným, neadekvátním pojetím a s jeho důsledky.¹³

2. Základní teoretické principy chápání literatury pro děti a mládež nalézaly ve Zlatém máji své vyjádření v duchu publicistické, ediční a organizátorské práce, na bázi literárně-kritické, nikoli literárněvědné v plném významu toho slova. I v mezích kritické činnosti převládal tón odborně poučené publicistiky nad kritikou vědecky fundovanou.

Oba tyto rysy, které ve vzájemné závislosti určují podobu procesů v proměně myšlení o dětské literatuře, mají své dobové zdůvodnění a omezení.

Práce kritické revue v oblasti literatury pro děti a mládež má v té době i své zcela vlastní problémy. Váže se na literární tvorbu, již je třeba vydobýt právo na odbornou pozornost i společenské uznání; inspiruje se vědomím vážné spoluodpovědnosti za úroveň této literatury, ba i za její existenci a působnost, a pociťuje nutnost samu sebe „ujišťovat o své oprávněnosti“.¹⁴ Tím vším se vysvětluje nedostatek kriticismu, nadměra tolerance, omluvná

11) Ustrnutí je krokem zpět, O poezii pro děti. Zlatý máj 1957, č.10, str.296. V. Karfíková publikovala kritickou statí o beletristických časopisech pro děti v čas. Květen 1956/57, č.2, str. 107-109. Nazvala ji ironicky Vše pro dítě a poukázala mj. na nedostatek fantazie v tvorbě pro děti, postřehla absenci moderní pohádky.

12) Jeden z účastníků mezinárodní ankety Marcel Breslaču (Rumunsko) vidí v tázání po specifičnosti dětské literatury „falešný problém“, protože většina otázek s ním spjatých je „společná celé literatuře (přístupnost, aktuálnost a trvalost, tradice a novost, reálnost a dějovost, národní a obecné atd.)“. Zlatý máj 3, 1959, č.10, str. 435. Postihnout „specifické znaky uměleckého obrazu“ v literatuře pro děti a mládež se pokoušejí i autoři středoškolské učebnice Literatura pro mládež. Praha 1956, str. 7-8. Uchylují se však k formulacím, které necharakterizují literární materiál, ale normativně postulují, jaký má být.

13) Jde jednak o tvorbu hodnotících kritérií, jednak o koncepci literární výchovy ve škole. Na důsledky ve školní výuce poukázala v Květnu M. Honzíkova (Česká literatura ve školách. Květen 1956/57, č.7, str. 254-257) a L. Smoljak (Škola základ života. Květen 1957/58, č.11, str.634-636). Ve školní výuce zasáhla ideologicko-pedagogická koncepce literatury jako celek.

14) Nad deseti ročníky Zlatého máje. Zlatý máj 1967, str. 274.

klíší v recenzích. Výzvy a podněty, konfese, glorifikace dětství, apologie dětské literatury převažují nad analytickými přístupy a nad projevy kritické skepse, empirismus nad teoretickým vědomím, všeobecné teze nad verifikovanými zjištěními. Proklamativní teoretická vyznání jen pomalu pronikají do metod zkoumání a měřítek hodnocení literárních konkrétní, subjektivní a impresivní výroky, třeba věcně správné a podnětné, postrádají přesvědčivou poznávací hodnotu pojmového sdělení, založeného na dorozumění o obsahu pojmů a na konkrétní analýze literárního materiálu.

Např. teze o tzv. nedílnosti literatury byla jako axiom všeobecně přijata, nebyla však ani sémanticky analyzována, ani historicky prověřena, ani důsledně uplatněna jako metodologický princip. Stala se předmětem proklamací, nikoli však předmětem poznání. Vzdálenost mezi obecným axiomem a mezi bezprostřední praxí výkladu a posuzování textů často zůstávala nepřeklenuta. Chyběla mezi nimi práce literárněteoretická, proto např. v kritické praxi přetrvávala rezidua pedagogismu, aniž v obecné rovině vznikl spor o základní principy literárněvědné koncepce.

Názorně to dosvědčuje už zmíněná diskuse o kritice (Zlatý máj 1959, 1960), která objevila tuto rozpornost i uvnitř postojů některých autorů.¹⁵ Diskuse se nestala polemikou, a protože nemohla přesáhnout stávající rovinu myšlení o literatuře pro děti a mládež, víc otázek nastolila, než ujasnila. Přesto však přinesla pozitivní výsledky: odsoudila na konkrétních apriorismu a normativnost a vyslovila postuláty, jejichž platnost v kritické praxi přesáhla okamžitou potřebu, např. požadavek konkrétní historické analýzy dětského světa i uměleckého díla, tezi o jednotě uměleckosti a výchovnosti, názor o historické podmíněnosti estetických i etických hledisek.¹⁶

Tyto požadavky může kritika splnit jen tenkrát, opře-li se o znalost literatury v rovině historických souvislostí a teoretických generalizací. Jestliže se jí této poučenosti nedostává na nezbytné úrovni, vyčerpává se v recenzentské aktivitě, v níž není nouze o příležitostnou improvizaci, nerozvíjí se však „jako soustava teoreticky ujasněného vztahu k dětské literatuře“.¹⁷

K práci na této soustavě Zlatý máj na konci padesátých let zatím hledal směr, ale už tím, že pojal dětskou literaturu jako složku celonárodního písemnictví, přispěl k podobě jejího vývoje i k charakteru jejího zkoumání v intencích české strukturalistické tradice v šedesátých letech.

Domnívám se proto, že naše výchozí hypotéza o šanci Zlatého máje směřovat k syntetickému pohledu na literaturu pro děti a mládež našla už ve sledovaném tříletém období oporu v materiálu. Od počátku existence tohoto periodika je tendence k syntetické koncepci¹⁸ dětské literatury zjevná a tvoří pozitivní základ jeho dalšího snažení.

15) Příznačný je pro to diskusní příspěvek B. Bössera. V obecné rovině se hlásí k tezi o uměleckosti dětské literatury, ale při bližší specifikaci nalézá rozdíl mezi ní a literaturou ostatní v „obráceném pořadí společenských kritérií“, totiž estetické a mravní normy. Odtud vyvozuje jako „rozhodující a určující“ pro dětskou literaturu její „výchovnou služebnost“. B. Bösser: Za rozvoj teorie, historie a kritiky dětské literatury. Zlatý máj 1959, str. 298n. S jeho názorem polemizoval J. Poliak (viz pozn. 16) a V. Stejskal (v knize Cesty současné literatury pro děti. Praha 1960, str. 113).

16) Tyto zásady zdůraznil J. Poliak v článku uzavírajícím diskusi (Bodka za diskusi, která by mala pokračovať, Zlatý máj 1960, str. 257n). Dovoľoval sa zejména stanovisek Zd. Kožmína (Úkoly kritiky dětské literatury. Zlatý máj 1959, str. 456n).

17) Zd. Vavřík: Od improvizace ke kritice, Zlatý máj 1961, str. 135.

18) Postřehl je už v roce 1959 Zd. Kožmín v článku O Zlatém máji, Host do domu 1959, č. 12, str. 574.